

A DADI REFORMÁTUS ISKOLA TÖRTÉNETE

összeállította:

Gerecsei Zsolt

1. A dadi református iskola kezdeteiről

A dadi református gyülekezet ismereteink szerint 1643-ban alakult. A református gyakorlat szerint valószínűleg azonnal felállították az iskolát is, de erről csak későbbi, áttételes információink vannak. 1721-ben egy tanúvallatás során Molnár András 80 éves dadi református férfi vallja, hogy „...*Helységben lévő kő Templom, Parochiával és Sholával edjütt emlékezetitül fogva Helv. Confession lévőké volt...*”¹ (A tanú tehát 1640 körül születhetett, és így emlékei a 17. század derekáig visszanyúltak, sőt, ha gyermekkorában nem Dadon járt volna iskolába, ezt nyilván meg is jegyezte volna, hisz az iskolát („Schola”) külön megemlíti.) Ugyancsak az iskola korai létét bizonyítják az ugyanekkor készült egybehangzó vallomások: „*Predikátort és Mestert mindenkor tartottak.*”² (Itt jegyezzük meg mindjárt, hogy a korban a Tanító elnevezés és megszólítás a lelkipásztort jelentette, tkp. a „lelki tanító” rövid formája. A mai fogalmak szerinti tanító, tanár korabeli elnevezése Mester, Rektor, vagy a latinus Ludi Magister. Ennek „Magister” tagjának magyar alakja a Mester. A dadi gyülekezet irataiban mindegyik elnevezés megtalálható a gyülekezet iskolamesterére, tanítójára.) Mindezen helyi emlékek mellett van egy korabeli tudományos igényű munka is, mely megemlíti -igaz, áttételesen a dadi iskolát. 1677-ben írja meg Kocsi Csergő Bálint „Brevis delineatio” című munkáját, mely az első hazai egyháztörténetnek számít. Ebben ír a Tatai Egyházmegye

---

¹ Dadi gyül. irattára

² U. az

gyülekezetiről is: „Áts, Naszály, Szomód, Neszmély, Igmánd, Bana, Almás, Baja /Baj/, Bánhida, Környe, Tarján, Lábatlan, Unyom /Úny/, Dad, Szend stb., amelyek mindnyájan szabad vallásgyakorlattal rendelkeznek, és már előzőleg adófizetői lettek a töröknek, saját iskoláik vannak és többnyire latin nyelvű triviálisok.”³ A forrás tehát az egyházmegye gyülekezetei nagy részét mint latin nyelvű alapfokú iskolafenntartót jellemzi, köztük Dadot is. (Ne feledjük: a szerző a szomszédos Kocs szülötte!) Ugyanebből az évből, 1677-ből maradt fenn Tolnai Borbély Gergely esperes egyházmegyei tanítói értekezletre szóló meghívója. A március 10-re Neszmélyre hirdetett gyűlésen „A Tatai Seniorság /Esperesség, Egyházmegye/ éppen minden falukból csak a scholamesterek legyenek jelen; de egy scholamester is el ne maradjon. Amely faluban schola nincsen, a falu bírása egy embert a falu képében küldjön...Prédikátor uraimék legyenek jelen Dadról, Kocsról.../stb/...Legyen Confessio Helvetica, Palatinata Catechesis nálatok az Biblia is cum Canonibus Ecclesiasticis...”⁴ Ismét csak egy áttételes utalás, hogy iskola-ügyben Dad is érintett 1677-ben. Ugyanakkor a lelki-tanítói munka legalapvetőbb eszközeiről is értesülünk: Biblia, Helvét Hitvallás, Heidelbergi Káté (azaz a Palatinata Catechesis) és az egyházi törvények (Canonibus Ecclesiasticis). Ez utóbbiak az iskolákkal kapcsolatban leginkább az iskolamesterek helyzetével, és az egyházlátogatások iskolákat ellenőrző feladataival foglalkoznak.

Mindezek alapján összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy Dadon minden valószínűség szerint már a gyülekezet megalakulása, 1643 óta volt református iskola, de legalábbis az 1650-es évektől működött. Ezt az iskolát helyileg a mai r. kat. plébánia, vagy a volt r.kat iskola területén kereshetjük, hiszen az akkori református templom a mai katolikus templom helyén állt.

2. A dadi református iskola a 18. század első felében

Az iskola történetében fontos dátum 1695. Nem azért, mert akkor az iskolai életben valami nagy horderejű dolog történt, hanem azért, mert ekkortól pontos adatok vannak a kezünkben. A gyülekezet első anyakönyvében 1695-től megőrizték az iskolamesterek névsorát, és a 18. századi gazdag iratanyag is segítségünkre van. Az anyakönyv 18. oldalától a „Sectio II. Continens Nomina Rectorum Scholae Dadiensis” (második fejezet, mely a dadi iskola rektorainak nevét tartalmazza) nemcsak névsort és szolgálati éveket örökít meg, hanem azt is, honnan jöttek, hová kerültek később az itt tanító férfiak. Eszerint 1695-ben tehát iskolamester szolgál Dadon: Borsodi István, aki 1695-96-ban van itt, és Kocsra ment. Ő az első név szerint ismert tanító (talán azonos a későbbi etei lelkésszel és esperessel). Itt a tanítók személyéről csak annyit jegyezzünk meg, hogy nem egy volt köztük, aki itteni szolgálatát továbbtanulással folytatta (pl. Mocsi István 1700-ban Kecskemétre megy tanulni,

³ Miklós Dezső: Az első rendszeres hazai egyháztörténet 114.o.

⁴ Kúr G: A Komáromi Református Egyházmegye 132.o.

Hollósi György, aki a pápai kollégiumból érkezik, 1712-ben ugyanoda tér vissza). Olyanok is voltak, akik később lelkészek lettek (az említett Mocsi István utóbb szomori, Komáromi János 1709-ben szendi, Szombati János 1719-ben tarjáni lelkész, Fogarasi István pedig 1703-ban baji lévita lett). A tanítók közül kiemelkedik Csider Pál (itt tanított 1725-28 között), aki az országos egyháztörténetben is szerepel. Korának neves kántora, a Ráday-családdal állt kapcsolatban. Munkássága kiterjedt az egyházi énekekre, írt aritmetikai könyvet, kéziratban maradt több éneke, verse, sőt egy terjedelmes Heidelbergi Káté-magyarázata is. (Személyéről többet a függelékben mondunk.) A gyülekezet megbecsülte a jó tanítót. 1719-ben az említett Szombati Jánosról jegyzik fel: „...qui laudabiliter officio functus est”, azaz dicséretesen végezte szolgálatát. 1709-10-ben pedig, mivel az akkori tanítót Szendre vitték lelkésznek, a dadi iskolát a falu jegyzője, Konyári Sámuel vezette, együtt viselve a két hivatalt.

A tanító a gyülekezettől kapta éves fizetését, melynek kisebb része volt a pénzbeli javadalom, nagyobb részét természetbeni juttatásként kapta. A gyülekezet biztosította számára a „szolgálati lakást”, azaz az iskolával együtt álló tanítói lakást. Alapvető berendezése is az egyházé volt. Az 1710-es években ezen túl ez volt a tanító díjlevele:

„Penz 12 forint

Búza 12 mérő

Őszi vetés egy hold le nem arattyák de béhordgyák három szántásban

Fa elegendendő.

Néha Fadgyut is adtak valami keveset.

Egyszeri Coquia napjában egész esztendeig és néha ötven vagy 60 font húst is adnak, néha coquiat nem adtak, hanem húst a mint meg alkudhattak a Mesterrel, amikor tudniillik Feleseges volt a Mester de mikor caelebs volt coquiat adtak.

Halotti eneklestül den. 12 harangozásból egy garas.

Didactioért egy forint egy gyermektül esztendeig.

Pulsatoriáért egy pár kordohán csizma.

Néha mikor a Mester kívánta egy darab füvet is adtak.”⁵

Magyarázatul annyit: a faggyú a világítást szolgálta, a coquia főzést jelent. A rektorok ún. „sorkosztón” voltak, azaz a református családok házanként főztek rá, minden nap. Amint a díjlevél mondja, ha a tanító „celeb” volt, akkor főztek rá, de ha házas ember volt, akkor húst kapott a mészárszékből, és a felesége főzött. A tanító kántor is volt, a temetéseken énekelt és búcsúztatót mondott. Gyakori volt az „énekszós temetés”, amikor prédikáció nem volt, és

---

⁵ I.Anyakönyv 249.o.

nem is a lelkész végezte a szertartást, hanem a tanító, énekléssel, imádsággal. A „didactio” a tanítás: minden iskolás gyerek egy forint tandíjat fizetett. Ha a tanítónak állatai voltak, „füvet”, azaz kaszálót vagy legelőt is kapott. A „pulsatoria” talán hirdetést jelentett, azaz a falut járva tette közhírré a tudnivalókat (később erre a célra egy fiút fogadtak, az ő fizetésében is szerepelt a csizma).

Az iskola történetében szomorú év az 1717-es: *„Tüz támadván Fazekas János kerti végében egy földlyukban lako Varga udvarán irtoztató nagy szélvészben, a Parochialis ház Scholával, azon kívül nyolcz közönséges házakkal edgyütt éppen földig le égtenek.”*⁶ A következő év az újjáépítés éve volt: *„Anno 1718. die 24 Apr. Lett Bíró Sefely Mihály melléje eskütteké tétettek Jakab Márton és Baranyai Márton kiknek elég munkájokk volt a Parochialis háznak s Scholának meg építtetése körül kivált a Bíró maga is sokat munkálkodott, az Esküttyei is kivált az edgyik: Jakab Márton a másik restebb.”*⁷

Végezetül egy érdekes hagyatékról is hadd ejtsünk szót! A gyülekezet az 1710-es években örökölt egy Bibliát, azzal a céllal, hogy ha a tanítónak nincs saját Bibliája, akkor azt kapja meg és használja, ha pedig van sajátja, a Bibliát a lelkészi hivatalban őrizték. Ebből megtudhatjuk, hogy előfordult olyan, valószínűleg szegény iskolamester is, aki saját Bibliával, saját könyvvel –könyvtárral nem rendelkezett. A feljegyzés azonban egy másik elfeledett szokást, a halottvirrasztást is megőrizte: *„Vagyon egy Biblia mellyet Testamentumban hagyott Idvözült Molnár András Erdélyi András vei /veje/ ilyen haszonra hogy legyen a Tiszt: Praedikátor Curája/gondviselése/ alatt mikor olyan Mester vagyon, akinek magának nincsen Bibliája, az végye hasznát míg itt lakik, a Praedikátor engedelmébül, s ha mikor halottat virrasztanak, oda adgyak hogy a virrasztoban belőle olvassanak, az után a Mesterhez vissza vigyék, amikor pedig a Mester változik a Tiszt: Tanító vegye kezéhez, -'s ha ismét más Mester lészen, ha bibliája nem lészen az usualhassa /használhassa/ etc. etc. De ha a Mesternek lesz Bibliája, a Tanítónál légyen a' Biblia.”*⁸

3. Az iskola a 18. század második felében

A gyülekezet és az iskola életében mérföldkő az 1747. év. A mintegy száz éve háborítatlanul működő gyülekezet életében törést jelentett, hogy a falu földesura, gróf Esterházy József elvette a reformátusoktól a templomot és a parókiát. A források kifejezetten az iskoláról nem beszélnek, de valószínűnek kell tartanunk, hogy azt is érintette a parancsolat. Esterházy a vallásgyakorlatot nem szüntette meg, hanem kijelölte azt a jobbágytelket, amelyen a

---

⁶ I.Anyakönyv 29.o

⁷ I.Anyakönyv 29.o.

⁸ I.Anyakönyv 293.o.

reformátusok felépíthetik paplakjukat, imaházukat. Akkor költözött a református gyülekezet arra a telekre, ahol a parókia, a templom és az ún. kisiskola áll. Ez a telek akkor egy telek volt, az iskola miatt csak később osztották meg. Itt egy színben tartották az istentiszteleteket, míg a templom fel nem épült 1748-ban.

Az biztos, hogy az iskolai élet folyt tovább, az kérdéses, hogy a régi iskolában-e vagy az új telken? Éppen 1748-ban jegyzi meg az egyházlátogatás, hogy a rektor háza igen kicsi, és az „*Oskola ház kicsiny is, rossz is.*” Ezért javítását, bővítését meghagyják a gyülekezetnek.⁹ Ebből sem egyértelmű, hogy a régi, eredeti iskolaépületről van-e szó. Állapota után lehetne az is, de ugyanúgy vonatkozhat a templom és parókia elvétele után sebtiben új helyre (jobbágyházba) költöztetett iskolára is. Ez a kor egyébként az ún. „csendes ellenreformáció” kora, amikor nem feltétlenül erőszakkal, hanem törvényekkel, rendeletekkel, bürokráciával igyekeztek korlátozni a protestáns vallásgyakorlatot –így az iskolai életet is. Az 1764-es esztendőben például kétszer járt küldöttség Komáromban, a vármegyénél, hogy engedélyezzék az iskola tatarozását. Az 1772-73-as évről pedig azt jegyzi fel, hogy a lelkészlak gazdasági épületeinek felépítése után „...az *Oskola Classisnak /osztályterem/ hasonlóképpen fundamentomból való felépíttetésével egyben, Pötze János fő Bíróságában, Baranya István Törvény Bíróságában, Bődös János Curátorságában, ki a' maga Curatori Hivatalában hűségesen és ditséretesen forgolódott.*”¹⁰ De amikor pl. 1776-ban az iskolamester udvarán egy 5X6 lépés területű, sárfalú tyúkólat építettek, a vármegye szigorú vizsgálatot tartott, az előjárókat Komáromba idézték, és keményen megfeddették őket, hogy máskor akárcsak egy karót is le ne merjenek ázni a vármegye tudta nélkül. Ezután arról értesülünk az iskola épületével kapcsolatban, hogy 1779-ben kijavíthatták a tetejét és kamráját zsuppal újra fedték.¹¹

Az 1772-73-ban alapjaitól újonnan épített osztályterem berendezéséről is vannak információink. „*Oroszláni Gelentsérnek /fazekas/Paulin Györgynek, az Oskola Classisában meg rakott kályha kementzéért*” fizettek 1772-ben, a gyerekek számára ivóvizet tároló dézsát is készíttettek, 1773-ban „*Az Oskola Classisához egy író táblát tsináltattunk*” később pedig a gyülekezet fizetett „*Oskola Mesterünknek az Classisba való táblának meg kotáztatására való Lineák festésére*” –azaz a táblát kottairásra alkalmas vonalakkal látták el. 1786-ban egy fekete táblát festettek, 1776-ban „székeket” csináltak az osztályba (vsz. ezek inkább hosszú padok voltak), 1782-ben pedig új, zöld (cserép)kályhával szerelték fel.¹² Az 1773-as évben van „*A Classisban két író fekete tábla a tanuló gyermekek számára, egyik nagyobb, a másik pedig kisebb.*”¹³ A tanítói lakásban a gyülekezet tulajdonában volt egy asztal, négy pad, egy fogas, egy fekete színű nyoszolya (ágy, készült 1776-ban).¹⁴

---

⁹ Egyházlátogatási jegyzőkönyv

¹⁰ I.Anyakönyv 302.o

¹¹ I.Anyakönyv 303.o.

¹² I.Pénztárkönyv 156, 157, 158,160,174, 217.o.

¹³ I.Anyakönyv 301.o.

¹⁴ I.Anyakönyv 299.o.

Az építkezések mellett az iskolamester személye, a javadalmi földjeinek művelése, tűzifája is az uraság kegyétől függött. A gyülekezet az egyházmegye egyetértésével fogadta a lelkészt, tanítót, de a földesúr előtt be kellett mutatni. Éppen egy új tanító fogadásával kapcsolatban maradt fenn, hogy a gyülekezet a tanító ideköltözésért, beállításáért- amit „ünnepi vacsora” keretében ültek meg, még „Az Uraság eleibe való representáláskori viaticumot”, azaz útiköltséget is vállalt, mert az új tanítónak „be kellett mutatkoznia” Tatában a földesúr előtt.¹⁵

Az iskolai életbe-és ezáltal az egyházi és gyülekezeti autonómiába is beleszóló „rendeletek” ékes példája, amit a gyülekezet pénztárkönyvének végén feljegyeztek: „Anno 1769.die 10 decembris. Felséges Asszonyunk parantsolattya a T. Vármegye currenseben /körlevél/az 3dik Punctumban hac formaliter /ilyenformán/ van: Valamint a Pápista Oskolákban ollyas Ifjakat bé venni nem szabad a kik koldulással fojtatják életeket, ugy ennekutánna akar H. akar A. Confession levő /H:Helvét-azaz református, A: Augustana –azaz evangélikus/ Oskoláknak Előljárái arra vigyázzanak, hogy oly Szegények éppen be ne vétessenek. Hogy pedig az annál jobban el távoztathassék, az Oskolák Rectorai és Gondviselői, ha valamej vidéki gyermek v. ifjú nálok oskolaba akar jární, valamej Vármegye Tisztye előtt meg mutatni tartozik, hogy az oly Ifjú nem a' koldulásból él, hanem vagy Attya vagy atyafia vagy valamej Jóakarója által segítetik és tápláltatik.”¹⁶ A rendelet érthető abból a szempontból, hogy a tanítók fizetésének tetemes része a gyerekek után fizetett tandíjból állt. A koldulók, a legszegényebb családok nem tudták ezt kifizetni. Sérelmes volt azonban, amennyiben a gyülekezet nem dönthette el, kit vesz fel iskolába, kit taníttat, jóllehet a szegény sorsú gyerekek taníttatása a református oktatásban kezdettől fogva hangsúlyos volt.

Elmondhatjuk még azt is, hogy a gyülekezet a fizetésen túl is igyekezett kifejezni megbecsülését a tanító felé. A 18. századi pénztárkönyvek megőrizték annak emlékét, hogy az Isten dicsőségére adakozók külön adakoztak a lelkipásztor és a tanító részére is. Sőt, ha valakivel különösen meg voltak elégedve, külön meg is jutalmazták. Szokás volt az „exameni” jutalmazás, azaz a tavaszi vagy őszi közbizsga alkalmával „discretioba”pénzjutalmat adtak a tanítónak. Ugyanis az iskola rendjéhez tartozott, hogy tavasszal és ősszel a gyülekezet nyilvánossága előtt tettek bizonyágot a tanulók arról, hogy mit tudnak. Ez egyben a rektor „vizsgálója” is volt. A sikeres vizsga után „exameni vendégség”, azaz ünnepi vacsora zárta a napot. Olyanra is van adat, hogy a tanító fizetése mellé „...hogy jól forgolodott a' gyermekek körül, bonificaltuk...”¹⁷, azaz elismerésül plusz pénzt („prémium”) kapott. Különös megbecsülést jelentett, hogy a később Dadról elkerült tanítókat, ha szükség volt rá, támogatta a gyülekezet. Csider Pál például az 1720-as években tanított Dadon, de a pénztárkönyv tanúsága szerint még az 1760-as években, öreg korában is többször kapott támogatást a gyülekezettől. Vagy a meghalt tanítók gyermekeit támogatták

---

¹⁵ I.Pénztárkönyv 124, 145. o.

¹⁶ I.Pénztárkönyv 226.o.

¹⁷ I.Pénztárkönyv 134.o.

tanulmányaikban : „*Néhai Dadi Mester Váli Istv. subscriptus fiának*”¹⁸ adtak pl. 1763-ban 28 dénár „tanulmányi segítyt”./Subscriptus: felsőfokú iskolában az iskola törvényeit aláírt – subscribált tanuló/

Említettük már, hogy a korabeli tanítók egyben kántori szolgálatot is elláttak. Így volt ez Dadon is. Sőt, ennek a 18. század derekától fogva egészen különleges emléke maradt a templomban, ami sok tekintetben egyedi. A templom berendezésében a mai napig megvan a kántortanító helye: fent a karban, az ún. „gerenda” végénél a kiszögellés, melyben egy külön pad van. Itt egy galambdúc-szerű énekeskönyv-tartó látható a kar korlátján, oldalában a lyukon át lehetett elhelyezni az énekszámokat tartalmazó kis táblácskákat. Ez a kialakítás talán 1786-ban, a templom bővítésekor készült. Erre az énekeskönyv-tartóra tette a tanító az énekeskönyvét, és amíg nem volt orgona, innen vezette „szárazon” az éneklést. Mivel a 18. században még nem volt általános, hogy mindenkinek énekeskönyve legyen, olykor diktálták is az éneket, azaz soronként „bediktálták” a szöveget, és utána énekelte a gyülekezet. Érdekeség, hogy a gyülekezet őriz egy 1736-os debreceni énekeskönyvet, amelyet 1773-ban vettek használatba Horvát Gábor Oskolamesterségében. Fennmaradt egy bejegyzés is 1785-ből: „*Egy Graduált vettünk Rector Uram eleibe*”¹⁹ –azaz épp az említett tartóra, a templomi énekléshez. A gyülekezet régi könyveinek egyikében az utolsó lapon egy kézzel írott Karácsonyi ének szövege maradt fenn, vsz. a 18-19. század fordulójáról, esetleg valamelyik kántortanító költeményeként.

Végezetül ismerkedjünk meg az 1772-es tanítói díjlevéllel:

„*Anno 1772.*

A' Dadi Ref. Oskola Mester' eszt/endőnként/ való fizetése.

1.Kész pénz 20.

2.Huszonnégy Posonyi mérő búza. Minden páros ember egy véka búza.

3.Szénának való rét, mellyet maga kaszáltat meg.

4.Tavaszi és Őszi alá való egy fertály föld, a'3. calcutúra szerint. ennek szántását az, vetését véghez viszi az Ekklesia, de maga tartozik a' Mester letakaríttatni.

5.Öt font fagygyú gyertyára.

6.Hat öl fa tüzelésre

7.Ház folyása után való Kender, Kukoritzás és Káposztás-föld. Ezeknek meg szántása.

---

¹⁸ I.Pénztárkönyv 130.o.

¹⁹ I.Pénztárkönyv 208.o.

8. Halott pénz sine discrimine/különbség nélkül/ egy peták.²⁰

A fizetés olykor változott. 1773-ban a presbitérium megígéri, hogy az őszi vetés aratását elvégzik. 1774-ben az öt font faggyúhoz még ötöt adnak, a legátus (ünnepen szolgáló teológus) tartására a rektornak adnak sátoros ünnepenként 20 krajcárt. 1775-ben két forint „discretiot” (jutalmat) ígértek, 1776-ban felvállalták a rét lekaszását, amire négy kaszást rendeltek. 1776-tól a hetenként való „lususért” visznek a gyerekek egy véka zabot vagy árpát. Ezt 1779-ben megszüntetik, majd 1780-ban visszaállítják. Sőt, 1791-ben ez ügyben új határozatot hoznak: *„Egybe gyűlvén el végeztük, hogy a’ Rector Urnak a Lusúsert tartozó zab minthogy sokra megyen az ő Kegyelme engedelméből ’s drága esztendőkre 5 garassával, a’ régi oltsó időkre 2 garassával bé szedessék az Elöljárók által.”*²¹ A díjlevélben foglaltakat azonban hiánytalanul megadni a földesúri kegy segítségével lehetett csak. Fennmaradt két kérvény, melyekben a tűzifa és a learatott gabona ügyében keresik fel a földesurat. A lelkész és a tanító tűzifáját mindig az urasági erdőből kapták, de előfordult, hogy olyan meredek oldalon jelölték ki, amit alig lehetett megközelíteni. Gyakran az igás állatok is lecsúsztak, elpusztultak. Többek között 1758-ban azért instálnak *„...az focalis /tűzi/ fa eránt, hogy méltóztassék szokott kegyes Uri favora /jóakarata/ szerint úgy resolválni /meghatározni/, hogy mind Helységünk Lakossinak könnyebsegekre, mind nekünk szegény Clienseinek consolationkra /enyhítésünkre/ lehessen.”* 1760-ban a learatott termésből kérik a dézsma elengedését, hogy azt hiánytalanul átadhassák a lelkésznek és a tanítónak. El is engedik nekik *„...ugy mind azonáltal hogy Tisztaró Úr kinek kinek gabonáját...kereszt számra a mezőben meg olvastassa, mely után minden decima vétel nélkül be hordását meg engedje. A kereszt szamot a Dezsma Laistromba be tegye, és nékem Referállya Tiszt. Úr”* –teszi hozzá a nagyhatalmú „Balogh régens”, az uraság jószágművezője.²²

4. A 19. század iskolája

A dadi református iskola életében a 19. század eső felében két meghatározó személyiség szerencsés közös szolgálata szinte virágkort teremtett. Az egyik maga a gyülekezet iskolatanítója, Hörömpöli Mihály, a másik a gyülekezet lelkésze, egyben először az egyházmegye esperese majd az egyházkerület püspöke: Totth Pápai József. Kettejük szolgálata megerősítette és elismertté tette az iskolai munkát Dadon és az egyházmegyében. A 18. század vége, a türelmi rendelettel nagy változásokat hozott. A gyülekezet bővítette, toronnyal látta el a templomot (1786), majd nagy építkezéseket folytatott az iskola körül. A forrásokból nem egyértelmű, de valószínűleg új tanítói lakást építettek 1788-ban. (A

²⁰ I. Pénztárkönyv 224.o

²¹ II. Pénztárkönyv számozatlan oldal

²² Mindkét levél a gyülekezet levéltárában

tantermet, mint láttuk, 1773-ban építették, nem valószínű, hogy tizenöt év múlva újat kellett volna építeni.)

1812-ből maradt fenn az első (általunk ismert) iskolai jegyzőkönyv. Eszerint 1812-ben 24 gyermeket adtak fel első osztályba iskolába, Hörömpöli Mihály rektor úr keze alá. Hörömpöli Mihály 1806-ban a bodajki rektoriából jött Dadra. Személyében egy felkészült, széles látókörű, a gyülekezet és az egyházmegye által is elismert tanító került a faluba. Csaknem 51 évnyi dadi szolgálata méltán véste bele emlékét nemzedékek sorába. Gazdag hagyaték maradt utána a gyülekezetben nemcsak szellemi téren, hanem kézzel foghatóan is. Könyvtárának darabjai itt maradtak, amelyek beszélnek szakmai és egyetemes felkészültségéről. Érdekesség kedvéért nézzük meg a hagyatékát alkotó könyveket:

1.Durand Dávid (fordította Göböl Gáspár): Az első embernek el-esése (kiadva 1789)

2.Tóth Ferentz: Keresztyén erköltstudomány (1817)

3.Bod Péter: Magyar Leksikon (1746)

4.Gerstner-Vargha: Két értekezés a' terh-szekerekről, útakról... (1828)

5.Fábián-Látzai: Prédikátori tárház II. (1806)

6.Fábián-Látzai: Prédikátori tárház (1808)

7.Szikszai György: Közönséges lelki áldozatok (1795)

8.Szikszai György: A természeti, és keresztyén vallás (1804)

9.Derhám V. (ford. Segesvári István): Physico-theologia... (1793)

10.Az Ekklesiának igazgatásáról (1785 előtt)

11.Heidelbergi Káté (1793)

12.Útmutatás a' keresztyén vallás előadására (1814)

13.Nagy Ferentz: A' pártos Jerusálem (1799)

14.Kováts József: Az igazság temploma (1815)

15.Tóth Ferentz: Lelkipásztori gondviselés (1806)

16.Ercsei Dániel: Statistica (1814)

17.Szrógh János:Némelly, világosító jegyzések a Szt. Dávid CL Solt... (1804)

18.Kiss József: Egészséget tárgyazó Katechismus (1796)

19.Jegyző Könyvetske... (1816-tól)

Ezen kívül a gyülekezet hasonló könyvei közül nem egy lehetett az övé, pl. nagy valószínűséggel a Sipos József által írt Oskolai Tanítók' Tárháza (1817). A fent elősorolt könyvekben azonban ott van „ex librise”. Egy-egy könyvben családi, magánéleti feljegyzései is szerepelnek. Legértékesebb azonban a „Jegyző Könyvetske”, amely saját kéziratos naplója. Sok magánéleti, családi, gyülekezeti feljegyzéssel, korabeli folyóiratokból kiírt cikkekkel, illetve pl. orvosi receptekkel. Ez egy tájékozott, falusi tanító létére a korabeli tudományos életet szemmel kísérő polgár, értelmiségi képét rajzolja elénk a reformkorból. (Hörömpöli Mihály életrajzáról többet a függelékben).

Évről évre rögzítik a jegyzőkönyvek az iskolában tanított tananyagot is. Lássuk, hogy 1813-ban a három osztatúan működő iskolában kinek mit tanított Hörömpöli rektor úr!

„A Dadi Reformata Oskolában, e' következő Tanulmányok tanittatnak,

Az 1ső Rendbeli Tanulóknak:

1, A' Keresztyén Vallás, a' H. Kátékismus szerént, az elsőbb LXV Kérdésekre tett Feleletekben, meg magyarázva

2, Az Ó Testamentomi Sz:História Hübner szerént

3, Az Úr Asztalához való Készület, a' Tiszteletes Tudós Tóth Ferentz Professor Úr által készült Ágenda szerént.

4, A' Sz. Dávid Száz Ötven 'Soltárinak, és a' Ditséreteknek első versei, az Újj Énekes Könyv szerént.

5, Minden Oskolai könyörgések

6, A' Prédikáziók figyelmetes halgatása

7, Az Éneklés mestersége, és Éneklésben való gyakorlás

8, Az Újj Énekes Könyvön kívül, más magyar könyvek olvasása is.

9, A' Négy Kerületbeli Vármegyék, Kiss Tükör szerént.

10, Ékes és helyes Írás Mestersége

11, Össze adás,-ki vonás, Sokszorozás, és az edgyes el osztás

12, Tiszteletes Tudós Márton István Úr' Deák Grammatikája magyarul.

13, A' Kiss Cellárius, és a' Deák Coniugáziók.

A' 2dik Rendbeli Tanulóknak:

1, A' Keresztyén Vallás rövid summája Tiszteletes Tudós Látzai Szabó József Úr' Kisdedek Kátékismusa szerént.

2, Az Ó és Új Testamentomi Sz. História, Osterváld szerént.

3, A' Soltárok első versei végig.

4, Éneklésben, Olvasásban való gyakorlás.

5, A fellyebb meg írtt 5dik 6dik és 9dik számok alatt lévők.

6, Összeadás,- Kivonás,- és Sokszorozás.

7, Az Ékes és helyes írás mestersége.

A' 3dik Rendbeli Tanulóknak:

1, A' Betűzés,- Foglálás,- Olvasás Tiszt. J. Márton Úr Ábétzéje szerént.

2, Az Úri Imádság, -a' Reggeli és Estvéli,-Étel előtt és Étel Után mondandó Könyörgések: úgy az Apostoli Hitformája, és a Tíz parantsolatok.

3, A' Sz. Históriaból: Az Ó Testamentomi História a' Világ teremtésétől fogva, Ábrahámig.

4, Az Írás Mesterségéből: a' penna fogás, betű vetés.

5,A' szép maga viselet, és tsinosság régulái, a' Komáromi Ábétzés Könyv szerént.

6, Az Arabiai és Római számok esmérete, ki mondása és a' számadás.

Örömbeli Mihály ,

az Ekklesia Kántora, és Oskolai Tanító által²³

A 19. század sok változást hoz az oktatás terén a református egyházban is. Az 1830-as években az egyházkerület is, egyházmegye is rendezi az oktatásügyet. Felállítja az iskolai rendszert, a „norma docendit”, azaz a tananyagot, az ún. iskolai köröket, körlelkészéseket, a tanítói értekezleteket stb. Az egyházlátogatások folyamatosan ellenőrzik az iskolák állapotát, a tanulók tudását. Ezek alapján a tanítókat „osztályokba” sorolják. A dadi tanítók általában az első osztályúak közé tartoztak. A presbitériumoknak is kötelességévé teszik, hogy maguk is felügyeljék az iskola életét, hozzanak létre ún. „iskolai bizottmányt”, melynek tagjai rendszeresen látogassák az órákat. 1831-ben a dadi iskola négy „nemzeti iskola” szakaszban működik, dicséretes rend uralkodik benne, a tanulók az egyházlátogatók kérdéseire vallástanból és más tudományokból is „dicséretes próbát adtak”. Kifogást találtak azonban az egyházi éneklésben. „Énekek' Nótáinak a' Kóták szerént lejendő tanítása, mellytől több Énekekben itt is eltávozás tapasztaltatik, a' Tanítónak kötelességei közé számoltatott.”²⁴ Az iskolában tapasztalt jó rend és a tanulók dicséretes tudása Hörömpöli Mihály fáradozásainak volt köszönhető. Fennmaradt róla, hogy 1833-ban eltörött a lába. A hosszas lábadozás alatt

²³ Egyházlátogatási jegyzőkönyv 1813. 88.o.

²⁴ Egyházlátogatási jegyzőkönyv 1831, 18.o.

sokat helyettesítette a lelkész, Kiss Ádám is, de az ágyban fekvő tanító az oktatást „*ágya előtt teszi*”, azaz betegágya köré gyűjtötte a gyerekeket és úgy tanította őket. Az ellenőrző egyházmegyei bizottság ezt tapasztalva elismeréssel szolt arról, hogy a dadi iskola olyan, mint a hajó, „*...mely az erős evezésre még azután is megyen, minekutánna abban az evezést elhagyták.*”²⁵

A Kiegyezés korában, 1868-ban Kovács János lelkipásztor azzal áll a presbitérium elé, hogy „*...nem tudja 's a' jegyző könyvben sem találja kik legyenek gyülekezetünkben az iskolai bizottmány tagjai.*” A presbitérium elismeri, hogy „*Ez ideig voltak ugyan választott bizottmányi férfiaink, de kötelességök teljesítésére őket szorítani nem lehetett.*” Ezért a presbitérium maga vállalja fel az iskola ellenőrzését. Valószínűleg azonban ez sem járt nagy sikerrel, mert 1869-ben újra iskolai bizottmányt kellett választani.²⁶

Az 1862-ben készült gyülekezeti leltár témánk szempontjából a következő érdekességeket őrizte meg: a templomban a szószékkal szemben lévő „*...keskeny kar az iskolás gyermekek ülőhelye egy hosszú paddal...jobbra egy kevés bekanyarulattal, melyet vastag vas oszlop tart, van a' Tanító széke...egy könyvtartó és számtábla is... A' szószékkal átellenben földszint vagynak... három egymás után következő rövidebb puhafa székek /értsd: padok/, melyek közül az első a' Lelkésznő 's Tanítónő...használatára van.*” /lelkésznő, Tanítónő: értsd: lelkész és tanító felesége.) A tanítólak és iskolaterem a lelkészlak szomszédjában állt (ma Fő u. 26, ún. kisiskola). A zsuppal fedett épületben egy szoba, egy konyha volt a tanító lakása, vele egy végben az iskolaterem 4 ablakkal. Utána a lelkészi udvar kútjával egy vonalban egy átjáró a kúthoz, majd egy kamra, istálló, árnyékszék, ólak. Ennek az épületnek a folytatásában állt, de a lelkészi udvar felé nyílt egy tehénistálló. 1858-ban a tagosítás alkalmával a lelkész is, a tanító is egy tagban kapta meg az addig három nyomásos gazdálkodásban művelt földjeit. A tanítónak 22, 37 hold földje volt, ebből 3,75 hold rét. Az iskola kapott egy fél hold földet a katolikus temető és az urasági szérű között faiskola céljára, de a fák nem éltek meg benne.²⁷ Az iskola épülete azonban egyre kevésbé volt alkalmas a növekvő tanulólétszám befogadására, a kor igényeinek kielégítésére. 1859-ben pl. 103 gyerek jár az egyetlen osztályba! Az iskolaépítés ügye állandóan napirenden van. 1869-ben az egyházlátogatás azt állapítja meg, hogy a dadi iskola „*szűk alacsony s javításra vár*”²⁸ Ebben az évben ezért arról tárgyal a presbitérium, hogy ha az iskolával majdnem szemben lévő Szabó Károly-Józsa János féle ház alkalmas áron megvehető lenne, oda helyeznék át az iskolát. Ez a terv azonban nem valósult meg, már a következő gyűlés az építés mellett döntött. 1870. márciusában elhatározzák, hogy az iskola vályogból épüljön, melyet a zsellérek kötelesek megvetni. Tevez János kecskédi építőmester el is készítette a terveket, meg is kötötték vele a szerződést. Egy 18 öl hosszú (kb. 34-35 m), 2 szoba-2 konyha, kamra, pincézett tanítói lakást és a vele egy fedél alatt álló iskolatermet kellett felépítenie. Az anyagot az egyház biztosította, a munkadíj

²⁵ Egyházlátogatási jegyzőkönyv 1833,35.o.

²⁶ I.Jegyzőkönyv 33, 35.o

²⁷ Leltár a gyülekezet irattárában

²⁸ Egyházmegyei jegyzőkönyv 3. 311.o.

730 Ft volt.²⁹ Ez az épület a mai is álló ún. kisiskola, de mára csak a lakás része maradt fenn, az iskolát és a gazdasági épületeket azóta elbontották.

A tanítás előmenetelének azonban folyamatosan akadálya volt az is, hogy a nagy létszámú gyereksereget (általában száz fő körül mozgott, gyakrabban volt felette, mint alatta) egyetlen tanító tanította. 1887-ben ezért Antal Bálint tanító azzal a kéréssel fordul a presbitériumhoz, hogy mivel sok a teendője, sok tantárgyat tanít, és sok a gyerek is, a gyülekezet állítson be másodtanítót. Vagy emeljék meg a tandíjat, mely egyébként is oly alacsony hogy „*az egész egyh. kerületben oly csekély tandíjat mint Dadon nem fizetnek.*” A presbitérium elismerte a kérés jogosságát, de a gyülekezet vállaira új terhet nem akart rakni. Mégis, az eddigi díjlevélben szereplő fejenkénti csibe és egy szál gyertya mellé minden tanuló után 50 krajcár tandíjat írt elő a szülők számára.³⁰ 1891-ig az iskolás gyermekek otthonról hozták a fát is az iskola fűtésére, de ezt a gyakorlatot a vármegyei közigazgatási bizottság megyeszerte betiltotta. A presbitérium nem vállalta fel az iskola fűtését, hanem a tankötelesek szüeleire vetette ki a tűzifa árát, amit az egyébként szokásos egyházi adójukkal együtt szedtek be tőlük.³¹ 1889-ben, mivel akkor is több mint száz gyermek járt iskolába, a főispán is felszólította a gyülekezetet, hogy állítson be másodtanítót. A presbitérium erre is azt felelte, hogy nem tehet eleget a kérésnek.³² A kérdés azonban annyira égető volt, hogy ettől az időszaktól kezdve szerepel a tervek között a parókiával átellenben álló sörház megvétele. Igaz, hogy amikor 1890-ben az uradalom eladta az épületet, még templomnak akarta megvenni a gyülekezet, hogy az elrejtettségben álló templom helyett nyílt téren álló istenházában dicsérhesse az Urat. (1890-ben egyébként nem tudták megvenni az épületet, mert a földesúr azt a 18 éve hűségese bérlőnek, Giczey Sámuelnének adta el.)

A viszontagságok ellenére az iskolában folyó munka példa értékű volt. 1880-ban az egyházlátogató bizottság szerint dicséret illeti Dad iskoláját.³³ 1892-ben egy alapítványnak köszönhetően a tanító és az iskola a falu életében a kultúra letéteményesei lettek. Pócze János hagyatékként adományozott 500 Ft értékben egy alapítványt, könyvtár felállítására. Az összeg kamataiból 1895-ben a lelkész ajánlásával 30 db könyvet vettek. Ezek történelmi, hitébresztő, szépirodalmi és állattenyésztési szakkönyvek voltak. Többek óhajára nemcsak kölcsönözni lehetett, hanem kedden, csütörtökön, szombaton este hét órakor az iskolateremben a lelkész, a tanító, vagy valaki más vállalkozó felolvasásokat tartott.³⁴ Talán ez volt az eredete a később s oly népszerű „vallásos esteknek”. Mindenesetre ez is mutatja, hogy megnöttek az igények a tanítóval, az iskolával szemben, és ez mihamarabbi lépéseket igényelt. A gyülekezet a maga tehetsége szerint egyébként igyekezett az iskola életét támogatni. 1894-ben Bálint Mihály uradalmi bérlő elhunyt testvére emlékére „Bálint Sándor alap”-ot hozott létre 200 forint értékben, azzal a céllal, hogy annak kamatait a presbitérium

---

²⁹ I.Jegyzőkönyv 34, 35, 38.o

³⁰ I.Jegyzőkönyv 72.o.

³¹ I.Jegyzőkönyv 92-93.o

³² I.Jegyzőkönyv 81.o.

³³ Egyházmegyei jegyzőkönyv 4. 386.o.

³⁴ I.Jegyzőkönyv 99, 142, 143.o.

által meghatározott iskolai célokra fordítsák. Lelkész javaslatára az összeget szegény sorsú tanulók, árva gyerekek tandíjára, gyertya-pénzére, és fűtési díjára fordították.³⁵ 1896. május 10-én, a millennium közös, egész falura kiterjedő megünneplése után a presbitérium díszgyűlést tartott, melyen elhatározták, hogy ettől az évtől kezdve az iskolás gyerekek ingyen kapják a tankönyveket.³⁶

Ilyen kettősségekkel ért véget a 19. század a dadi iskola életében: lelkesedés, áldozatkészség, másrészt pedig állandóvá vált kihívások az iskolaügy minél hamarabbi, minél célszerűbb megoldásához.

5. „Nagyiskolai” döntések

A dadi reformátusok szóhasználatában a falu közepén álló szép barokk épület, a volt sörház a „nagyiskola”. Az, hogy egy sörházból, uradalmi kocsmából miként lett iskola, a 20. század elejének története. Nemcsak nagy iskolai döntések, de szó szerint „nagyiskolai” döntések sorozata áll mögötte!

Az első nagy döntés az épület megszerzése volt. 1900-ban az akkor Maller László nyug. főhadnagy és neje Giczey Erzsébet tulajdonában álló ingatlan ismét eladó lett. A lelkész, Széky Aladár javasolta a megvételét. Igaz, a régi szándék, a templommá alakítás oka fogyottá vált, mert 1893-ban a templomot kívül-belül teljesen felújították. De újabb funkció jött szóba: iskolaként szeretnék működtetni, annál is inkább, mert „...a megyei közigi. bizottság is folytonosan zaklat, az iskola alacsony és sötét volta miatt...” Bár a presbitérium újabb anyagi terhektől tart, de egyértelműen a megvétel mellett dönt. A döntést a gyülekezet közgyűlése elé terjesztik, amely egyetért a határozattal. Sőt, Nagy Mihály gondnok kijelenti, hogy ő kész élete végéig évente 10 koronát fizetni a vételár törlesztésére, ha megveszik az épületet. Erre az ellenzőkre is átragad a lelkesedés. Pete Mihály, aki addig a vétel ellen volt, látva a gondnok magasztos példáját, bízva abban, hogy hozzá hasonlóan mások is így vélekednek és a példát követik, a megvétel mellett szól.³⁷ A nagy lelkesedést azonban hamar lelohasztja a hír: a birokon 3600 forint teher van, a vételár mellett ezt is vállalni kellene. Ekkora terhet nem vállalt a gyülekezet, és elállt a vételtől.³⁸ A történet azonban 1903-ban új fordulatot vett. Az épületet árverésre bocsátották. A közgyűlés megintcsak úgy dönt, hogy vegye meg a gyülekezet. 1903. július 30-án a vétel megtörtént. Ám ismét nemvárt akadály merült fel: Molnár Károly kömlődi lakos utóajánlatot tett, így a vételt megsemmisítették és új árverést írtak ki. A gyülekezet azonban ragaszkodott az épülethez, újra benyújtotta igényét. Végre

---

³⁵ I. Jegyzőkönyv 140, 141.o.

³⁶ I. Jegyzőkönyv

³⁷ I. Jegyzőkönyv 205, 206.o

³⁸ I. Jegyzőkönyv 216.o.

1904. február 5-én 6860 koronáért az egyházé lett a volt uradalmi kocsmá!³⁹ A vételár fedezésére 4000 korona kölcsönt vett fel a gyülekezet, illetve Csonka György is felajánlott kölcsön 1000 koronát. Mivel azonban a megvett ház folytatásában lévő telek a községé volt, a gondnok indítványára cserét ajánlottak: a ház melletti telekért az egyház ugyanakkora területet adott a községnek.⁴⁰ A következő kérdés az volt, hogy miként alakítsák át az épületből az iskolatermet. A presbitérium alapvetően azt gondolta, hogy a kapu melletti két szobát és padlásfeljárót kell összenyitni, a boltívek eltávolításával új födémeket kialakítva. Amikor azonban a gyűlésen dönteni kellett, egészen új javaslat hangzott el. Pete János presbiter azt javasolta, hogy a meglévő épület mellett egészen új épületet emeljenek. A javaslattal azonban egyedül maradt, így a sörház említett helyiségeiből alakították ki az iskolatermet.⁴¹ A munka hamarosan el is kezdődött, és 1904. szeptember 25-én megtartották az új iskola felszentelő ünnepségét. A presbitérium korábbi határozata értelmében csak a gyülekezet körében ünnepeltek, de számos résztvevő volt a katolikus lakosság köréből is. A gyülekezet énekkara Tóth Lajos kántortanító vezetésével a „Szent félelemmel...” című éneket énekelte, majd Gyalóky Béla lelkipásztor egy „lélekemelő imát” mondott. Az igehirdetés alapigéje Ezékiel 43, 12 volt, ebben a lelkipásztor kifejtette az új iskola küldetését: „...legyen az helyezve jövőben 1, a tudomány, 2, a vallás és jó erkölcs, 3, a hazaszeretet magaslataira...”, és akkor „...minden határa köröskörül tökéletes képpen való szentséges léssen.” A beszéd után hasonló szellemű ima hangzott el, majd a lelkes megáldotta és átadta küldetésének az új iskolát. A Kántus a Himnuszt énekelte, majd harmóniumkísérettel az egész gyülekezet a 122. zsoltárt: „Légyen te kőfalaidban csendesség és jó békesség”⁴² A gyülekezet régi óhaja teljesült a parókiával szemközti, alkalmas épület megszerzésével. A benne kialakított iskola és tanítói lakás megoldotta az ifjúság nevelésének kérdését. Sőt, hamarosan bővült a funkciója is! Az iskola telkén álló szemházzal kapcsolatban Nagy Mihály 1906-ban azt javasolta, hogy alakítsanak ki belőle óvodahelyiséget, és ezért a község haszonbért adna. Valóban így is történt: évi 70 korona bérleti díjért „nyári gyermekmenházzá” alakították az épületet.⁴³ Talán ez az első pillanata Dadon az óvodai nevelésnek. Ugyanebből az évből tudjuk, hogy az énekkari „Dal-estély” évente az iskolában került megrendezésre, de a presbitérium nemcsak azt köti ki, hogy az esetleges károkért az énekkar felelős, hanem mint „erkölcsi testülettől” elvárja a jó rendet is. Ugyanekkor javasolja Takács József, hogy az iskolára készítsenek feliratot. A presbitérium el is határozza, hogy a kömlődi iskoláéhoz hasonló felirat készíttessék, aranyozott bádoggal betűkkel.⁴⁴

Az új iskola kialakításával a régi iskola (kisiskola) funkciója megváltozott: szérűjét a templomudvarhoz csatolták, az épület pedig az egyház bérháza lett (előbb Simon Sándor

---

³⁹ I.Jegyzőkönyv 238.o. és II.Jegyzőkönyv 1904.jan. 28

⁴⁰ II.Jegyzőkönyv 1904.febr.2

⁴¹ II.jegyzőkönyv 1904.máj.22, 23.

⁴² II.Jegyzőkönyv 1904.szept.25

⁴³ II.Jegyzőkönyv 1906.ápr.8

⁴⁴ II.Jegyzőkönyv 1906.febr.1

vasúti felvigyázó bérelte, majd 1909-ben az esztergomi csendőrparancsnok kéri, hogy tíz évre adja haszonbérbe a presbitérium a Dadra helyezendő csendőrőrs céljaira).

Az iskolai életről szólva el kell mondanunk, hogy 1911-ben azzal szembesül a presbitérium, hogy az „iskolásoknak tanszerekben való nagy hiányossága” –vagyis az iskola hiányos felszerelése nehezíti a munkát. Pedig törvényi kötelezettségek vannak, aminek meg kell felelni. Kiderült, hogy a tanító ezt korábban már jelezte, de mindig elodázták a megoldást. Most azonban megbízták a tanítót, Tóth Lajost, hogy írja össze, ami szükséges, és a gyülekezet beszerzi azokat.⁴⁵ Újra jelentkeztek a létszám-gondok is. A nagy gyereklétszám zsúfolttá tette az új iskolát is, nehezen boldogult egyedül a tanító. 1913-ban tárgyalta a presbitérium az egyházmegye határozatát, amely meghagyja a dadi gyülekezetnek, hogy létesítsen még egy tantermet, és szervezzen második tanítói állást is. A presbitérium ezt azzal utasította el, hogy sok munkát végeztek az elmúlt időszakban, sok volt a kiadás. *„Ezenkívül az a remény is biztatja hogy tekintettel a születési eseteknek évről évre való csökkenésére az iskola népessége is apadni fog.”*⁴⁶ 1914-ben a vármegyei tanfelügyelő is levelet ír a gyülekezetnek, amelyben felszólítja, hogy mivel száznál több gyerek jár iskolába, állítsanak be még egy tanítót és még egy osztálytermet. A presbitérium most is azt nyilatkozta, hogy nincs rá pénze, csak államsegélyből tudná megoldani a feladatot, ezért kéri is ennek folyósítását. Határoznak arról is, hogy a második tantermet az iskola udvarán álló, nem használt óvodából alakítják ki, de csak akkor, ha kapnak államsegélyt. Az állami támogatásnak köszönhetően 1914. október 17-én 10 pályázó közül a presbitérium megválasztja második tanítónak Katona Piroska csonkahegyháti tanítónőt.⁴⁷ A dadi református iskola így két tantermes, két tanerős iskolává vált. A személyi dolgok érdekessége, hogy az 1912-ben a rektori állásra megválasztott Tóth Istvánt 1913 októberében egy éves katonai szolgálatra hívták be. Az egy év alatt Puzsér Ernő személyében gondoskodtak helyettesítésről, de remélték hogy a tanítót felmentik a szolgálat alól. Ám Tóth Istvánt nem szabadságolták a katonaságtól, hiába írtak ki pályázatot helyettesítésére, senki sem jelentkezett. Ezért a presbitérium felkérte a lelkészt, hogy az 1913-14. tanévben ő helyettesítse.⁴⁸ Tóth István egyéni tragédiája, hogy az I. Világháborúban a frontra került, és 1918-ban azt a hírt hallják felőle, hogy orosz fogságban van. A gyülekezet türelemmel várja, de 1922-ben végül kimondják, hogy a dadi kántortanítói állás üres. A meghirdetett állásra jelentkeztek: Mohácsy László bicskei helyettes tanító, és Székely Zoltán nágocsi tanító. Az iskolaszék javaslatára ekkor Mohácsy Lászlót választották meg.⁴⁹

A háborús idők zavarait növelték a belföldi események, az 1918-as forradalom majd az 1919-es Tanácsköztársaság. A presbitérium éppen 1919-ben gondolt arra, hogy második iskolát épít az óvodából kialakított terem helyett, de a lelkipásztor óva intette őket. 1919. február 7-én (tehát még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt!) így fordul a presbitériumhoz:

---

⁴⁵ II.Jegyzőkönyv 1911.dec.21

⁴⁶ II.Jegyzőkönyv 1913.aug.17

⁴⁷ II.Jegyzőkönyv 1914. feb.14, feb.16, okt. 17.

⁴⁸ II.Jegyzőkönyv 1913.júl. 6 ,nov. 23.

⁴⁹ II.Jegyzőkönyv 1918. szept. 1, 1922.aug. 12

„...országunk hatalomra jutott kormányának irányzata az hogy az iskolákat kiveszi a felekezetek kezéből...”, ezért kéri a presbitériumot, hogy most ne építkezzen, inkább a „bérház” –kisiskola- bérleti szerződése lejártával oda helyezze át a második tantermet. Előrelátása prófétai volt: három hónap múlva, 1919. május 20-án a dadi református iskolát is „kommunizálták.” A helyi munkástanács részéről két református, két katolikus tanácsstag illetve a két felekezeti iskola tanítója (!) jelent meg. Az egyház részéről a lelkész és egy kivétellel a teljes presbitérium: „A helyi munkástanács részéről előterjesztetett, hogy a ref. felekezeti iskolának az állam részéről elvétele és ingó s ingatlan javainak leltározása végett jelentek meg: -mire Gyalóky Béla lelkész a helyi presbitérium nevében kijelenti, hogy a kormány ezen erőszakos ténye ellen egyházunk tiltakozik, -s miután iskolának és a hozzátartozó beltelek 1904-ben egyházunk közönségének pénzén szereztetett s ugyancsak annak a pénzén alakítottuk át iskolává és sem a vétel, sem az átalakítási költségekhez sem kegyuraság sem az állam egy fillérrel sem járult, -a kántortanító javadalmát képező 15 ¾ kat. hold föld pedig tagosításkor a közönség földjéből lett kihalás: ennél fogva minden jog és igazsággal ellenkezik ezeknek s egyáltalán a közönség pénzén szerzett minden javaknak minden kárpótlás nélkül elvétele. –Egyházunk a hatalom erőszakos tényének engedelmessé válik ugyan, de az összes elveendő javakra nézve fentartja azt a jogot, hogy a viszonyok változtával kárpótlás nélkül elvett javait visszakövetelhesse. –Egyben kifejezi lelkész megütközését a felett, hogy iskolánk elvétele közönségünk lakosai által eszközöltetik és református egyháztagok is részt vesznek a saját iskolájuk elvételeiben”. Válaszul a munkástanács egyik tagja felolvassa a kormány rendeletét, miszerint az állam a felekezeti iskolákat azok ingó és ingatlan vagyonával együtt minden kárpótlás nélkül tulajdonába veszi, a tanítókat állami tanítóul alkalmazza, és az iskola vagyonának leltározását a helyi munkástanácsnak elrendeli. Ezután részletes letárt vettek fel a tanítói földekről, az iskolai pénzvagyronról, az iskola felszereléséről. A letárnak ez a része azért is érdekes, mert bemutatja az iskola felszereltségét: „Himnusz, Magyarország címere, egy asztal dobogóval és székekkel, iskolai tábla álvánnyal, számológép, 18 iskolapad, 2 ruhafogas, 1 szekrény; Magyarország, Európa, Ázsia, Amerika és Komárom megye /térképe/, 24 fali olvasó tábla, Ligárt féle szemléltető fali képek a selyembogár tenyésztése, gőzgép mintája, ovakodjunk a szesz italoktól, - történelmi fali képek a ministerium által 1917-ben ajándékozva. Fizikai szerek: métermértékek gyűjteménye, ásványtani kísérletező szerek, forrasztó cső, borszesz lámpa, savak, borax szódapor, víztartó kád üvegből, üvegtölcsér, csiga 4 db. kalmármérleg, közlekedő edények, rézgolyó karikával 2d. hőmérő síktükör gyűjtőlencse álványon, prizma üvegből, mágnes patkó, üveg és kaucsuk rúd bőr és posztóval, elektromosíng, szivattyú és nyomókút. –Naplók...Néptanítók lapja...Bélyegző, szeneslapát, tanítói könyvtár 37 db. A fenti ingó és ingatlan javait ref. egyházunknak O.J. a helyi munkástanács közművelődési osztályának elnöke leltárba vétén az állam elkommunizált tulajdonának jelenti ki...”⁵⁰

A fenti intézkedések azonban tiszavirág életűnek bizonyultak. A Kommün bukása után az iskola visszakerült a gyülekezetnek. A presbitérium örömét fejezte ki a kommunista diktatúra

⁵⁰ II. Jegyzőkönyv 1919. feb.7, máj. 20

bukása miatt, az „államosított” tanítót (aki a munkástanács tagja volt!) természetesen visszavette és alkalmazta továbbra is. De bölcs előrelátásról is bizonyoságot tettek, amikor kimondták: *„Miatán a vallástalan kommunizmus ilyen diadalának lehetőségét a vallásos oktatás eredménytelenségében is látja, annak hatékonyabb teljesítésére hívja fel nőtanítóját is és az iskolai oktatás ellenőrzésére október hóra Takács Pál Horvát Mihály november hóra Deák György, Somogyi János Deczember hóra f.Horváth János, Pete Mihály Január hóra Kovács István és Farkas Mihály egyházi elöljárókat küldi ki.”*⁵¹

Ez az időszak, az 1930-40-es évek, amelyből sok személyes iskolai emlék élte az idős emlékezetben. Amíg lehet, érdemes lenne ezeket összegyűjteni. Az élők emlékezetével hamarabb elmúlnak, mint a még meglévő dokumentumok. Az idősebbek emlékei megerősítik, hogy igaz, amiről egy korabeli jegyzőkönyv szól: az iskolának volt „magasztossága.” 1931-ben a presbitérium tárgyalja az iskola tanításon kívüli használatát. Leginkább az énekkar tartott rá igényt, mely ott tartotta próbáit, temetések után a „halotti torokat”, azaz a halotti éneklésért ajándékba kapott bort itt fogyasztották el. A presbitérium azonban, mondván, hogy az iskola „a gyermekek temploma”, ahol vasárnap gyermek istentisztelet van, vallásos estélyeket tartanak, télen a reggeli áhítatoknak is helyet ad, megtiltja az iskolában a dohányzást az énekkarosoknak, az ajándékba kapott bor fogyasztását, a torok tartását, egyáltalán mindent, *„amely az iskola magasztosságát sértene.”*⁵²

Az iskola élén valóban olyan tanárok is álltak, akik ezt a magasztosságot, méltóságot megadták az intézménynek. 1922-27 között Mohácsy László, majd 1927-től egészen az államosításig Székely Zoltán volt az iskola rektora. Mindketten máig tisztelettel emlegetett tanáregyenységek voltak. A rektor díjlevélben megszabott feladatköre: *„Kötelessége a IV-VI osztály és az ismétlőiskolások tanítása s általában hitoktatás, egyházi ének tanítása, orgonistakántori teendők mindenkori végzése az énekkar vezetése és a lelkész akadályoztatása esetén az isteni tisztelet végzése.* A feladatért az alábbi fizetés járt: *„1.Kézpénz 40 azaz negyven korona. 2.Buza 35 pozsonyi mérő azaz 21 hl és 89 l, amelyből fele 1094 és egy félliter tiszta, fele: 1094 és félliter kétszeres. 3.Föld 22.37 magyar hold. 4.Közmunkaváltság 140 korona. 5.Tüzifa. négy öl hazaszállítva. 6.Házfolyásbeli kert, 675n öl. 7.Természetbeni lakás. 8.Ismétlőiskolások tanításáért a községtől 30 korona. 9.Stólailletmény az egyházkerület megállapítása szerint s tandíjkárpótlás az államtól.”*⁵³ (Az ismétlő iskola azt jelentette, hogy az iskolát már kijárt nagyobb gyerekek hetente meghatározott órákon mintegy „átismételték”, ezzel szinten tartották tudásukat.) A másodtanítói állásban Katona Piroska teljesítette híven kötelességét, de 1931-ben megbetegedett. Veseoperáción esett át, majd hosszabb betegszabadságot kapott. Eközben Gombás Piroska helyettesítette.⁵⁴ Lássuk, hogy az 1932-es presbiteri jegyzőkönyv milyen kötelességeit őrizte meg a másodtanítónak: 1,

⁵¹ II.Jegyzőkönyv 1919. szept. 21

⁵² III.Jegyzőkönyv 1931. jan.23

⁵³ Díjlevél 1922. –Egyházmegyei levéltár, tanítói díjlapok könyve

⁵⁴ III.Jegyzőkönyv 1931. dec.1

Az előírt tantervet tanítani, 2, az 1-6 osztályos lányokat kézimunkára tanítani, 3, gyerekeket templomba vezetni, 4, bibliaiskolai tanítást tartani, 5, vallásos esteken közreműködni, 6, szükség szerint a kántortanítót helyettesíteni.⁵⁵ Katona Piroska 1932-ben elhunyt. Egy ránk maradt visszaemlékezés szerint közszeretnek örvendett tanítványai és az egész falu körében. Utódja Czeglédi Antónia Éva lett, akit 1935-ben Néma Ida helyettesített. Ekkor merült fel a probléma a másodtanítói állás körül. Tulajdonképpen a csekély javadalmazást eddig sem a gyülekezet állta, hanem államsegélyből tartotta fenn az állást. A kis gyereklétszám miatt félt, hogy ezt megvonják. A presbitérium úgy nyilatkozott, hogy akkor az állást megszünteti. A szorult helyzetben ekkor az alispáni hivatal jött segítségül: utasította a községet, hogy segítse az iskolákat, tartozásait e célra utalja ki, és a jövőben költségvetésileg gondoskodjon az iskolák támogatásáról. Azonban 1936. október 29-én tárgyalta a presbitérium a miniszteri rendeletet, mely a tanulók csekély létszámára való tekintettel, államsegélyből nem engedélyezi a másodtanítói állás fenntartását. A presbitérium úgy döntött, hogy így a másodtanítói állást megszünteti. Igaz, hogy akkor csak 47 mindennapos iskolaköteles volt, de remélték, hogy „...a gyermekek száma a születések növekedésével és a beköltözésekkel emelkedni fog...”⁵⁶ Úgy tűnik, a gyereklétszámot az sem növelte meghatározóan, hogy más vallású gyerekek is jártak az iskolába. 1939-ben dönt a presbitérium arról, hogy az ilyenek 10 pengő tandíjat fizessenek, ugyancsak ennyit, akik „reverzalist adtak”, azaz más felekezetű templomban esküdtek, gyermekeiket más vallásra engedték át. A vegyes vallású párok gyermekeitől 5 pengőt kértek.⁵⁷ Erre az időszakra esik az iskolarendszer átszervezése is. 1940-ben a tanfelügyelő indítványára a presbitérium azt válaszolja, hogy szerinte iskolájában a hetedik osztályt nem lehet bevezetni (eddig hat osztályos volt az iskola). 1942-ben azonban rendeletre beindítják a 7. osztályt, és hajlandónak mutatkoztak a második tanítói állást újra megszervezni, ha ehhez államsegélyt kapnak. 1943-ban meg is választják Kecskés Miklósné Nagy Idát, aki azonban hamarosan jelzi, hogy a választást mégsem fogadja el. Újabb választással Nagy Sarolta lesz a másodtanító, de ő a következő évben állásáról lemond. 1944-ben Szijj Margit lesz az iskola – utolsó - nőtanítója.⁵⁸

Ezek az idők nemcsak a tanítók sűrű változásával jelezték a megpróbáltatásokat. Ezek a II. Világháború nehéz évei. A front nem kímélte Dadot- és az iskolát sem. *„Az iskolákban a tanítás kormányrendeletre /1944/ szept-ben megkezdődött mind két tanító tanított, gyermekek rendesen jártak, míg okt. 31-én be kellett azt szüntetni felsőbb rendelet folytán. Az iskolákat a katonaság különböző célokra igénybe vette. A tanítónő a tanítás beszüntetése után szüleikhez Etére költözött, a presbitérium beleegyezésével...később tudtuk meg, hogy Szijj Margit tanítónő özvegyen maradt édesanyjával és nővérével együtt elmenekültek...a nagyiskola összes ablakai hiányoznak, a tanítói lakásban is sok kárt okoztak...kántortanító is többször ki volt lakoltatva lakásából, de családotól együtt helyén maradt, sok kár érte őt is*

⁵⁵ III.Jegyzőkönyv 1932. máj.20

⁵⁶ III.Jegyzőkönyv 1935. jan. 5, jan. 16, 1936. okt.29.

⁵⁷ III.Jegyzőkönyv 1939. nov.6

⁵⁸ III.Jegyzőkönyv 1940. szept 1, 1942. júl.5, 1943. ápr 13, máj. 16, jún. 27, 1944. márc. 19, máj. 14

úgy ruhákban mint élelmiszerekben. Az orosz csapatok rendőrsége két napig fogva tartotta, de vallatás után elbocsátották...Az iskolai tanítás /1945/ ápr. 15-én kezdődött meg a négy alsó osztályban, a katolikus gyermekekkel együtt tanította kántortanító a két iskola helyiségében egészen július hó 8 –ig. A kántortanítói lakásban egyik egyháztagunk Lipót János szabó lakik, aki az egyik szoba belső ablakját meg is csináltatta. A tanítónői lakásban, a tanítónő minden itthagytott holmiját elvitték és összetörték, ugyanabban az épületben elhelyezett tanszerek, vezérkönyvek nagyrésze tönkre ment. Ebben az épületben Deák János menekült gyógyszerész és Noszek Nándorné menekült uriasszony 3 gyermekével lakik.”⁵⁹ A következő időszak a helyreállítással telt el, majd mire kiheverték a háború okozta károkat – az ország többi egyházi iskolájával együtt államosították a dadit is...

6. Függelék

a, A dadi református iskola tanítóinak névsora

1695-1696 Borsodi István (Kocsra ment)

1696-1697 Tápi Lovas Márton (Tápról jött, oda ment vissza)

1698-1700 Mocsi István (Szőnyből jött, Kecskeméti iskolába ment, utóbb szomori lelkész)

1701-1702 Fogarasi István (Bajra ment)

1702-1703 Szalafői György (Ácsról jött, Mocsára ment, ahol magánemberként élt)

1703-1704 Konyári Sámuel (Naszályról jött, Császárra ment)

1704-1705 Kállai János (Etéről jött)

1705-1709 Komáromi János (Etéről jött, Szendre ment lelkésznek)

1709-1710 Konyári Sámuel jegyző helyettesít

1710-1712 Hollósi György (A pápai iskolából jött, oda tért vissza)

1712-1716 Tornoczi János (Neszmélyről jött, Szentpéterre ment)

1716-1718 Berhidai János (Igmándról jött)

1718-1719 Szombati János(Újvárosról jött, tarjáni lelkész lett)

1719-1722 Halmi György (Császárra ment)

---

⁵⁹ III.Jegyzőkönyv 1945. júl. 15

1722-1723 Alacskai Szabó Mihály (Pápai iskolából jött)

1723-1725 Helmeczi János (Ekelről jött, Mocsra ment lévitának)

1725-1728 Csider Pál (Csepről jött, oda ment vissza)

1728-1734 Kocsi Váli János (Tökről jött, Baracskára ment lévitának)

1734-1735 Debreczeni István (Tinnyéről jött)

1735-1738 Kajtor György (Igmándról jött, utóbb jegyző lett egy évig, majd Verebre ment)

1739-1752 Pátkai János (Tatáról jött, Zámolyra ment)

1752-1758 Szőke István (Zámolyról jött)

1758-1762 Takács János

1762-1771 Csengeri Gábor (Kocsról jött, Tarjánra ment lévitának)

1771-1773 Pap István (Császárról jött, Püspökibe ment)

1773-1793 Horváth Gábor (Szomódra ment)

1793-1798 Barát Mihály (Császárról)

1798-1801 Gerendai György (Mocsáról jött, Tabajdra ment)

1801-1802 Szele János (Bokodról jött, Szakállásra ment)

1802-1806 Szabó Mihály (Révkomáromból jött, meghalt)

1806-1857 Hörömpöli Mihály (Bodajkról jött, itt halt meg)

1858-1903 Antal Bálint (Neszmélyről jött, nyugdíjba ment, itt halt meg, sírja a temetőben megvan)

1903-1912 Tóth Lajos

1912-1922 Tóth István (Bicskéről jött, részt vesz a világháborúban, 1918-ban orosz fogságban van, nem tér vissza, 1922-ben holtá nyilvánítják)

1922-1927 Mohácsy László (Bicskéről jött, Ácsra ment)

1927- az államosításig: Székely Zoltán (Nágocsról jött, állami tanító lett)

másodtanítók, nőtanítók:

1834: Szele Sámuel praepceptor, segédtanító Hörömpöli Mihály mellett

1858: Soós Lajos segédtanító

1914-1932 Katona Piroska (Csonkahegyhátról jött, itt halt meg)

(1931-1932: helyettes Gombás Piroska)

1932-1935: Czeglédi Antónia Éva

(1935-1936: helyettes Néma Ida)

1943: Kecskés Miklósné Nagy Jolán (megválasztják, de állását nem foglalja el)

1943-1944 Nagy Sarolta (Pápáról jött, lemondott)

1944- az államosításig: Szijj Margit (etei származású)

A tanítói névsor forrásai: I. Anyakönyv 18-21.o 1857-ig, utána az adott évek presbiteri jegyzőkönyvei.

b, Tanítói életrajzok

Csider Szabó Pál

(17. század vége - 1765 után)

Csider Szabó Pál (a dadi forrásokban Csider Pál) a 18. század első felének kántortanítója. Alakját számon tartja a számtantudomány és a zenetörténet. A 20. század közepétől jelenik meg egyháztörténeti tanulmányok lapjain is. Hagyatéka ma sincs teljesen feldolgozva, de így is bizonyos, hogy korának kimagasló, sokoldalú embere volt. Születési ideje ismeretlen. Rövid önéletrajza szerint Győrött tanult kiskoráról kezdve. Valószínűleg ott is született. 1708-22 között Győrben segédtanító (praeceptor), egyben kántor is. 1722-ben egyes források szerint Dadra kerül, de a Dadi egykorú feljegyzések szerint itt csak 1725-ben kezdte szolgálatát. Ellenben a dadi anyakönyv azt írja, hogy Csepről jött. Valószínűleg Csépre került tehát Győrből 1722-ben. A csépi gyülekezet története az első ottani lévitának, azaz lelkeszi feladatokat is ellátó tanítónak ismeri. 1725-ben kerül Dadra, itt meg is nősül. Felesége Dobai Péter szolgálója lett (az anyakönyv csak keresztnevét őrizte meg: Éva.) Dadon írta időrendben talán első komoly művét, a Heidelbergi Káté magyarázatát. Ez komoly, felkészült tudós munka. Egyházatyákat, kegyességi irodalmat idéz, történelmi és a mindennapokból vett példákat használ. Ekkortájt írhatta Az igaz vallásnak fundamentuma című munkáját is, melyben 14 részre osztva hitünk igazságait dolgozza fel kátészerűen. 1728-ban elmegy Dadról, önéletrajza szerint némi affért sejtethünk emögött: „mert nem engedtem beleszólást

az iskolába”. Csépre került (ismét?), majd 1730-ban a losonci gyülekezet kántora lett. Itt került szoros kapcsolatba a Rádayakkal. 1731-ben két bibliai vonatkozású verssel köszöntötte a családot (Örvendetes Versek), melyek egyikéhez maga szerzett dallamot. Csider a pietizmussal átítatott puritánság követője volt, emiatt összeütközött a losonci lelkésszel, aki Csider lelki énekeit istenkáromlónak tartotta. Ekkor, 1734-ben írja Csider Pálnak Siralma című munkáját. Losoncról tovább megy, Ócsára kerül. Innen is a lelkipásztor és neje, valamint a harangozó családja részéről szenvedett méltatlan sors vitte tovább nyolc hónap múlva. 1736 tavaszán Nagyenyedre ment, hogy énektanításra is képesítést szerezzen. Innen Szilágysomlyóra vitt az útja, ahol kántor lett. Tótiba került 1743-ban iskolamesternek, innen azért kell mennie, mert a lelkipásztorról jelent az őt ezzel megbízó esperesnek. Végre hazakerül „pátriájába”, 1744-ben Győrben lesz kántor. A gyülekezet elégedett vele, marasztják, fizetését megemelik. Csider azonban 1745-ben eltávozik. Nem tudjuk, hová kerül, de tovább dolgozik. 1749-ben Budán kiadnak egy kis könyvet Az országunkban kártévő sáskák tábora címmel, melyben két ének versfői Csider Pál nevét adják ki, egy harmadik ének pedig nagyon hasonlít ezekhez –valószínűleg ez is az ő műve. 1751-ben ugyancsak Budán jelenik meg Magyar Arithmetika című számtani könyve. Élete vége felé Győrben találjuk, de járt újra Dadon is. A győri egyház iratai szerint megvakult, a gyülekezet adományokkal támogatta. Dadon is ilyen ügyben járt, több pénztárkönyvi bejegyzés tanúsítja, hogy a dadi gyülekezet is adott neki alamizsnát. Utoljára 1765-ben szerepel adat róla.

Sokoldalú munkásságából az „Újjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII zsoltár nótájára” címűből idézünk:

Mit mond lelkem esméreti:

Istentül elpártoltam!

Látom, igaz ítéleti,

Hogy a bűnnek hódoltam,

Már én ellenem készül;

Sok bűnöm haragot szül.

Bosszúálló Isten karja

Talám vesztemet akarja...

De vagyon egy menedékhely:

Jézus megnyílt oldala.

Azért lelkem szárnyadra kelj,
Megtartatol általa.
Oh Jézus, engem ne hagyj,
A Sátánnak ki ne adj!
Hiszem, már én tiéd vagyok,
Te szánakozásid nagyok...

Áldott Szentlélek pecsételj
Engem magad számára;
Kegyelleddel hordozz s viselj,
Ne hagyd lelkem magára.
Néked adom e szívet,
Formálj benne új mívet,
Hogy Jézus szívemben éljen,
Öntsd bé szeretetét mélyen...

Csider Pál életrajzának forrásai: Csáji Pál: Csider Szabó Pál lelki éneke (in: Református Egyház 7.évf.1955, 20. szám, 456-462.o.) Pataky László: Csider Szabó Pál „pátriája” (in: Református Egyház 1983 4. szám, 95-96.o.) Pataky László: A győri református egyház története (Győri egyházközség kiadása, 1985) Gerecsei-Köblös-Kránitz: A Tatai Református Egyházmegye lelkeszi adattára (1554-2012) (in: Acta Papensia XII. évf. 2012/1-4. szám

Hörömpöli Mihály

A dadi iskola 19. századi életének mindenképpen meghatározó tanító egyénisége. Nemcsak 51 évi dadi tanítóskodása miatt, hanem azért is, mert hagyatéka gazdag forrásul szolgál az utókor számára. Nemcsak Dad és az egyházközség történetének sok epizódját örökölte meg. Személyes és családi életére vonatkozó feljegyzései a 19. század első feléből a falusi értelmiség életét tárják elénk. Nem mellékesen a korabeli iskolai élet-diákélet élményeit

tartalmazzák. Hörömpöli Mihály egybefüggő önéletrajzot nem írt, de sok saját feljegyzése segít bemutatni őt.

„Én Hörömpöli Mihály születtem 1776ban május 4dikén, a feleségem Kováts Katalin született 1784ben a' kivel is meg esküdtem d. 16. Nov. 1802.”

Mocsán született, felsőbb iskolai tanulmányait Debrecenben végezte. „Debreczeni tanuló koromban a' városi lakosok közül jó embereim voltak: Teremi János szabó mester, és Boldizsár Mihály csizmadia mester...Feljövetelem pedig Gyulai Sándor barátommal...így történt: Dobainé, Debreczeni papa csutorásné fölfogadott kettőnket, a' már kialakodott Debreczeni szekeres' szekérére pestig négy négy forint pengőért...” De igen kalandos útjuk lett! A debreceni határban első éjjel egy tanyán szálltak meg, ahol a hideg és a füst miatt igen kellemetlen éjszakájuk volt. Másnap a Hortobágy kocsmán túl felborult a szekerük. Csak isteni gondviselésnek tudja be, hogy nagy bajuk nem lett. Ugyanaznap este egy sáros érben megfeneklett a szekér, ott is maradt, ő pedig barátjával gyalog ballagott be egy közeli csárdába. Másnap reggel szekeret teljesen ki kellett pakolni, úgy tudták kivontatni. Tiszafüred felé tartva, megtudták, hogy ott nem lehet átkelni a Tiszán, ezért Szolnok felé kellett kerülniük. Végre megérkeztek Pestre. Itt a szekerükhöz közel éppen verbuváltak. Hörömpöli nézte a Táncoló katonákat, majd hirtelen egy katona megfogta és behúzta a beállók közé. Barátja és a már említett gazdasszony, Dobainé addig beszéltek, rimázkodtak, amíg 12 forint helyett hatért elengedték a szerencsétlent. De neki már nem volt pénze, így át kellett mennie Budára, ahol mocsai olajos emberektől kért kölcsön, amiből Dobainét kifizethette. Hát így jutott haza, és nem katona lett, hanem tanító. Először Bodajkon, majd Dadon. Családjáról egy fennmaradt könyvének első lapjairól ezt tudjuk meg:

„Gábor Fiam született Bodajkonn d.22.Februarii 1805.

Juliska sz. Dadon d.19 Oct. 1807

Sándor sz. Dadon d.26. Nov. 1809

Károly sz. Dadon d. 1.Ápr. 1812

Dániel sz. Dadonn d. 28 Majii 1814

ismét Sándor sz. Dadonn 13. Junii 1816 éppen Úr napján. –NB: szökő esztendőben.

Albert sz. Dadonn d.27 Dec. 1818 éppen délben 12 órára.- Meg kereszteltetett 29 dikben Fő Tiszt. Sueprintendens Tóth Pápai József Úr által.

Krisztina leányom született Dadon Június 24 dikén 1821. estvéli 8 órakor. Meg keresztelte 26 dikban F.T. Superintendens Totth Pápai József Úr.

Mihály fiam született Október 18kán estve 9 órakor megkeresztelte 20 dikán Fő Tiszt. Totth Pápai József Úr Dadon (:1823:)

A mostan élő Gyermekeim mindbe vannak oltva a' mentő Himlővel:-úgy hogy Károlyé, Dánielé és Alberté leg jobbak voltak. –Albertnek a' királyi parantsolat szerint igazság levele is van az oltás hathatóságáról, Komárom Városa Physicusától, Tek. Bertalan György Úrtól, 5 Julii 819. datalva és az e' végre metszetett petséttel meg is petsételve.

Krisztina Leányom ugyan az említett Komáromi Doctor Úr által béoltatott a' mentő himlővel Október 16 dikán 1821.Mellynek hathatóságáról Bizonyosság levelet is adott ugyan az említett Hónap 25 dikén. Mihály fijamat bé oltotta Kotsi Chirurgus Csáktornyai Mihály Úr. 38 Heti korán. Az oltás igen hathatós vala, és tökéletes tulajdonságokkal bírt. (:Július 13 dikán 1824:)

Juliska Leányom himlőben meg hólt d. 18 Februarii 1812.

Első Sándorka meg hólt ugyan himlőben d. 26 Febr. 1812.

2dik Sándor meg hólt ugyan himlőben Junius 21 dikén 1817.

Albert meg hólt hurutba Januárus 14 kén 1823. estvéli 11 órakor. Nyavalyája kezdete a' vólt, hogy a' Kotsi Rector Dadon predikálván – míg a Templomban voltunk a' gyermek ki ment a' Kotsira játszani, a'hol, igen kemény hideg lévén, által fázott nagyon, és a' leg szorgalmatossabb orvoslás mellett is meg hólt a' fázás után kilentz napra.

Károly Fijam meghalt az Ászári Malomban 20 esztendőös korába forró nyavalyában és eltemettetett Martius 22dikén 1832.”

A sok családi tragédiával terhelt tanító 1816-ban elkezdett vezetni egy „Jegyző Könyvetske” című naplót, „melybe Némelly meg tartásra szükséges dolgok jegyeztetnek, Hörömpöli Mihály által, Dadonn” Ebben Gábor fiára helyeződik a hangsúly: pontosan leírja fiának a kocsí egyházkerületi iskolában való taníttatásának költségeit, számadást vezet arról, hogy kik milyen adományokkal támogatták őt a tanulásban, mit és mennyiért vett neki. Még a később teológiát tanuló ifjú legációs helyeit és azok bevételeit is könyveli. Apai büszkeséggel írja meg fiának lelkésszé szentelését, majd szolgálati helyeit, -végül természetesen mindennél nagyobb örömmel, hogy Gábor fia dadi lelkésszé lett! Emellett igyekezett minden érdeklődésre számot tartó dolgot megörökíteni. Például a só árának változását, az ekeli gyülekezetet ért tűzkárt, a Dávid király által a jeruzsálemi templomra adott kincsek akkori értékét. Az Európában élő felekezetek számarányát is rögzíti, a dadi lelkészek síremlékeinek feliratait, a kolera áldozatainak számát. Leírja Kiss Ádám lekipásztor zseniális emlékezőtehetsége után a katolikus templom tornyába elhelyezett harangok felszentelésén elmondott imádságot. A korabeli folyóiratok kezében megfordult példányaiból minden érdekeset kijegyzetel. Olvassa a Társalkodót, a Hazai s Külföldi Tudósításokat, Bölöni Farkas Sándor amerikai utazásait, a pesti Jelenkort. Ebből kiírja az 1838-as árvíz minden településre kiterjedő kárlistáját, vagy a Lánchíd építésével kapcsolatos információkat. Egy kis Kossuth-kép mellett szerepel –nem Hörömpöli Mihály kézírásával – Kossuthnak a kápolnai csata után elmondott imádságának szövege is. Ír az 1816-os földrengésről, a Bajon készített híres nagy hordóról. Külön érdekessége a jegyzőkönyvecskének, hogy tucatnyi orvosi receptet

másol ki a Hasznos Multságok különböző számaiból. Sőt, ezek mellé ismerősöktől összegyűjtött javaslatokat, népi gyógymódokat is felsorol. Nem egy mellé odaírja, hogy valóban használ-e?! Lehetetlen összegezni, hogy mi minden szerepel egy-két soros jegyzetben vagy hosszabb terjedelmű feljegyzésben e kis könyvben. Az mindenesetre kiderül, hogy tudós, érdeklődő –polihisztor tanítója volt ő a dadi iskolának. Az iskolatörténeti résznél szó volt arról, hogy törött lábbal fekve, ágyból tanította a diákokat. Talán emberi oldalát mutatja, ha erről a balesetről saját szavait halljuk: „NB. 1833ban Október 16dikán törött el lábam Motsán Testvérem temetése után estveli 8 órakor krumpli gödörbe esvén. Kimondhatatlan nagy kínok szenvedése után 16. hétre febr. 1ső napján 1834. másztam fel legelőszőr a' Karba énekelni, kézbeli mankó segítségével.” Hörömpöli Mihály haláláig, 51 éven át vezette a dadi iskolát. Sírja a temetőben ma is megvan. Felirata: „Itt nyugosznak portetemeik Hörömpöli Mihály egy jó volt dadi iskolatanítónak. Született 1776.május 7 Meghalt 1857. october 5én. Kovács Katalinnak született 1784. Meghalt 1860. sept. 20án Béke legyen veletek.”

Katona Piroska

Katona Piroska szorosán vett életrajza helyett álljon itt egy halála után 34 évvel, pedagógusnapon a sírja mellett elmondott megemlékezés:

„Kedves Kegyelet adó vendégek!

Busan kondul a harangszó, Elhal minden ajkon a szó, Szívünk telve fájdalommal, Lelkünk igaz szájalommal, Téged kérünk nagy Istenünk, Vigaszt, reményt adj minékünk.

Igy keseregtünk, amikor e sír halom alatt nyugvó Katona Piroska ref. tanítónő 1932. február 19-én lehunyta álomra szemeit, itt hagyva minden élő szeretteit és kedves tanítványait 42 éves korában. Ki volt hát Katona Piroska? katona Piroska dadi református tanítónő volt 1915-től 1932-ig. 17 esztendeig. Rétalapról jött özv. édesanyjával, Az első világháboru vészes napjaiban jött ide a megárvult iskola és árván maradt iskolás növendékek közé, amikor elődjét Tóth István tanítót is elvitte a háboru vérzivataros szele a csaták tüzébe s ott is maradt 20 éves korában kiomlott drága ifju vére eltemetve idegenben ismeretlen közös sírban porladnak drága ifju tetemei. Nem térhetett vissza szeretett tanítványai közé. Ő utódja lett Katona Piroska ki vállalta egyedül 80 iskolás nevendék oktatását. Mily nagy önfeláldozás és erő kellett ahhoz akkor amikor minden nap feljajdult és árván maradt egy egy kisgyermek és nem érezhette a háboru zajába elment és több vissza nem térő édesapa meleg ölelését. Ő volt az, aki ebben a szomorú időkben pótolni tudta e fájdalmat szeretetével és letörölve könnyeit ez árva kis gyermekeknek, őrangyalként vigyázva

vigasztalta és oktatta tanította ezen árván maradt kisgyermeket az írás és olvasás ismeretére és megtanította az egész iskolás tanítványait az emberiség megbecsülésére. A biblia szavait sokszor idézve: mint tanítványa még most is fülemben cseng: az öregember előtt felkelj és annak orcáját megbecsüld. Szigorú, de jó lelkű és igazságos volt megtanítva az illemszabályt és megkövetelte annak betartását: az öregebb elől térj ki és illedelmesen köszönj neki. Ezen nemes jelleme kiáradt nemcsak szorosán vett egyházban hanem kisugárzott az egész községre, mert hit különbség nélkül szeretett és becsült mindenkit és Őtet is szeretet övezte az egész községben. Ő nemcsak pedagógus volt. Ő szerető gyermek szerető testvér és szerető nagynéni is. Özvegy édesanyjával jött ide Rétalapról (mert ekkor már édesapja nem élt, ki szintén tanító volt) ő vállalta öreg édes anyja gondját, ki haláláig oly szeretettel gondját viselte. Mint szerető nagynéni, testvér nénje Gombás Istvánné ennek a családjai a kis Gombás gyerekek, kik még élnek és itt vannak e kegyelet ünnepén, hány szép napot töltöttek itt Dadon a nagynénjük és nagymamájuk körében, amikor jártam iskolában 1917-ig és még azután is sokszor láttam őket. Az elhintett mag termést hozott, Oh hogy örült, amikor nemcsak az ő tanítványain, hanem azok utódjaikon is meglátszott és kisugárzott azok jellemvonásain is az Ő keze munkája. Büszke öröm töltötte el lelkét, mert tanítványi közül értelmiségiek is lettek még életében. Rokosz József Tokajon, majd Tatán mint tanár nyomdokát követve tanított, ültetve a tudás palántáit és bölcsességet a jövő nemzedék lelkébe. Farkas Pál pedig Dadnak főjegyzője lett. Mind kettő még él, nyugalomba vannak és Tatán laknak. Megboldogult tanítónők! Én is mint volt tanítványod, kortársaim és a többi hálás tanítványaid akik még élünk, mert már tanítványaid közül is többen itt nyugosznak veled e temető honában, kik idegen földön jeltelen sírokban véres tusák után megpihenve már nincsenek, itt állunk sírodnál hogy lerójuk kegyeletünket 34 év után e szent napon, soha nem feledve jószágodat. Azokra az erényekre melyre tanítottál, megtartva míg élünk mint tanítványaid, emléked él közöttünk és szívünkben. Élsz szívünkben, mert nem azok halnak meg, akit eltemetnek, hanem azok halnak meg akit elfelednek. Te élsz. Jókai könyvéből idézve: voltál, vagy és leszel. Mi akik elzarándokoltunk sírodhoz, tanítványaid, pedagógus méltó utódaid, lehajtjuk fejünket hogy egy néma fohással áldozzunk méltó emlékednek. Legyen áldott emléked.

Kedves iskola igazgató nő, szeretett pedagógustestület. Én mint az egyház, és a hozzátartozói nevében köszönetet mondok azoknak, akik kegyelettel áldoztak e napon e sírban nyugvó volt tanítónő emlékének, és azon szorgalmas kezeknek, akik a sírhalmát ily szép virágokkal díszítették, és azon névtelen tisztelőknak, akik ezen nemes megemlékezés 34 évi távlatból megindították. Mint pedagógus nap lévén engedjék meg ez alkalommal és e napon hogy köszöntsem a pedagógusokat, kívánom, hogy sok sok évig munkálkodhassanak, adjon az ég jó erőt és egészséget, hogy méltó utódként e sírban nyugvónak, hinthessék a tudás és a bölcsesség magvát ezen nemzedék lelkében, nevelhessék hitre és hű hazaszeretetre és az emberiség megbecsülésére, és megérhessék ezen elhintett mag nemes és bő aratását és nemes termését. És egykor majd a sírjaikon a megemlékezés és a kegyelet virágai nyílhassanak. Katona Piroskára nagy hálával és szeretettel gondolnak vissza tanítványai, mink annál többet nem kívánhatunk mint hogy kik most tanítanak, azok is úgy éljenek tovább

tanítványaik szívében. Katona Piroska szerette tanítványait, és tanítványai áldják őt még haló poraiban is.”

A kézirat évszám és szerző nélkül a gyülekezet iratai közt az egyházmegye levéltárában található. A kézirat és a stílus alapján Csonka Ferenc írhatta-mondhatta el. A kézirathoz hozzátűztek egy más kéz írásával készült jegyzetet: „Sírtól búcsúzott: Áldd meg Isten az egyházat és községet, Adj jobb időt, békességet, Mi áldunk jó Atyánk Téged. Ámen” Talán az ünnepség végének lezáró szavai ezek, melyeket valaki jónak látott megőrizni.

magyarfalvi

Mohácsy László

Makláron született 1898-ban, édesapja is tanító volt, később Bicskén volt a ref. iskola igazgatója. Tanulmányait Mezőtúron, Kunszentmiklóson végezte. A tanítóképzőt Csurgón végezte el. Az I. Világháborúban az orosz hadszíntéren harcolt, több kitüntetést kapott. Tanítói oklevelének megszerzése után Bicskére került, majd Tinnyére helyezték át. 1922-ben Dadon lett kántortanító, innen 1927. november 15-én került Ácsra, igazgatónak, egyben kántornak. Mindkét településen a református énekkar vezetésében végzett kiemelkedő munkát, saját szerzeményei is voltak. Ácson a Levente Egyesület főoktatója, a Sportegyesület elnöke, községi képviselő testületi tag is volt. Az iskolák államosításakor nem vállalta az állami tanítóságot, csak a gyülekezeti kántorságot. Hamarosan azonban megélhetési gondok miatt mégis állami tanító lett.

Mohácsy László életrajzának forrásai: Osváth Andor: Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyesített vármegyék múltja és jelene (1938, 822.o.) Békássy Jenő: Komárom és Esztergom vármegyék újjáépítése Trianon után (Budapest, é.n., 218.o.)

Székely Zoltán

Az utolsó dadi rektor, kántortanító 1900-ban született Banán, Székely Géza ref. tanító és Szakáll Róza gyermekeként. Tanulmányait Debrecenben végezte. Első állomáshelye 1918-ban Nágocs volt, Somogy megyében. 1922-ben pályázott Dadra, de akkor a gyülekezet mást választott. 1927-ben azonban Mohácsy László távozása után elfoglalhatta a dadi kántortanítói állást. A szorosan vett iskolai munkán túl a közéletnek is aktív tagja volt. Népművelődési előadó, a Faiskola vezetője, a Polgári Egyesület lövész mestere, a református énekkar vezetője volt. 1945-ben mintegy három hónapig egyedül tanította a református és a

katolikus iskola növendékeit. Amikor megoldódott a katolikus iskolában az oktatás, arra a kérésre, hogy mivel tartozik neki a katolikus egyház a végzett munkáért, annyit válaszolt: Nekem ez kötelességem volt! A kommunizmus dühöngése alatt sokat szenvedett, testileg is bántalmazták. A falu életét fotózással örökítette meg.

Székely Zoltán életrajzának forrása: Osváth Andor: Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene (1938, 896.o)

Források:

1.A gyülekezet irattárából:

Anyakönyv 1. kötet

Presbiteri jegyzőkönyvek 1-3. kötet

Pénztári könyvek 1-2.

Tanúvallatási jegyzőkönyvek, 1721, 1756

Vagyonleltár 1862

2.Egyházi levéltárakból:

Tatai Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei, Pápa, Egyházkerületi levéltár, 70/a

Tatai Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei, Ács, egyházmegyei levéltár

Tatai Egyházmegyében tanítói díjlapok könyve, Ács, egyházmegyei levéltár

3.Egyebek:

Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye (Pozsony, 1993)

Miklós Dezső: Az első rendszeres magyar református egyháztörténet (hely, év nélkül)